

Κ.Γ.ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ: “ΕΝΑΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΗΝ “ΠΡΕΒΕΖΑ”

Ελένη Κουρμαντζή

Ο Κώστας Καρυωτάκης γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1896. Η οικογένειά του ήταν αστική και μάλλον εύπορη, καθόσον ο πατέρας του Γεώργιος Καρυωτάκης ήταν νομομηχανικός. Ανατράφηκε αυστηρά και με επιμελημένη μόρφωση. Έμαθε άριστα τα γαλλικά και ήταν γνώστης και των γερμανικών. Από πολύ μικρός ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία και την ποίηση, στέλνοντας ανταποκρίσεις σε διάφορες εφημερίδες και περιοδικά.

Το 1914, δεκαοχτώ ετών, εισάγεται στη Νομική Αθηνών και αποφοιτά από αυτή τον Δεκέμβρη του 1917 με βαθμό «λίαν καλώς». Εν τω μεταξύ, σε όλο αυτό το διάστημα δεν σταματά να γράφει ποιήματα και πεζά, ενώ τον Φεβρουάριο του 1919 δημοσιεύει στην Αθήνα την πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο *Ο Πόνος του Ανθρώπου και των Πραμάτων*¹ και με motto: «*Ταστέρια τρεμουλιάζουνε καθώς / το μάτι ανοιγοκλεί προτού δακρύσει...*».

Δεν θα ασχοληθούμε εδώ περισσότερο με τα νεανικά χρόνια του Κ. Καρυωτάκη, αλλά θα επιμείνουμε στην αναφορά ενός ποιήματος κοινωνικής διάστασης, το σατιρικό – αντιμυλιταριστικό «Στρατός» ή «Ο Μιχαλιός»². Τούτο το ποίημα του 1919, φανερώνει παράλληλα την κοινωνική - πολιτική ωριμότητα του ποιητή. Το παραθέτουμε σχεδόν ολόκληρο:

Το Μιχαλιό τον πήρανε στρατιώτη,

... ..

Δε μπόρεσε να μάθει καν το «επ’ ώμου».

*Όλο εμουρμούριζε: «Κυρ Δεκανέα,
άσε με να γυρίσω στο χωριό μου».*

*Κώστας Καρυωτάκης
1896–1928*

*Τον άλλο χρόνο, στο νοσοκομείο,
...
το βλέμμα του νοσταλγικό και πράο,
σα νά' λεγε, σα να παρακαλούσε:
«Αφήστε με στο σπίτι μου να πάω».*

Κι ο Μιχαλός επέθανε στρατιώτης.

...

*Απάνω του σκεπάστηκε ο λάκκος,
μα του άφησαν απέζω το ποδάρι:
Ήταν λίγο μακρὺς ο φουκαράκος.³*

Πράγματι, είναι γνωστό ότι ο Καρυωτάκης αποφεύγει να στρατευθεί στον ελληνικό στρατό τον συλλαμβάνουν ως ανυπότακτο το 1919, ενώ γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και επιτυγχάνει την αναστολή της στράτευσης. Το 1920 πηγαίνει στο ΣΤ' Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών και έπειτα από λίγο καιρό εισάγεται και στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Χανίων. Στη συνέχεια «προσκολλείται» στον 8° Λόχο του Φρουραρχείου Ρεθύμνου, ενώ σε λίγους μήνες απαλλάσσεται από τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, με την ιατρική γνωμάτευση για καρδιακό νόσημα.

Το ύφος του αντιμιλιταριστικού ποιήματος «Ο Μιχαλός» συνεχίζεται αρκετά αργότερα με το ποίημα «Εις Ανδρέαν Κάλβον», που δημοσιεύτηκε στη συλλογή «Ελεγεία και Σάτιρες» το 1927 και ιδιαίτερα στην υποενοτήτα «Σάτιρες». Ο Καρυωτάκης, απευθυνόμενος στον Ανδρέα Κάλβο, γράφει:

*Αλλά το θείον ένασμα
η φωνή σου δεν είναι
τώρα πλέον. Μας έρχεται
μακρινός και παράταιρος
ήχος τυμπάνου.⁴*

Το «τύμπανο» εδώ είναι σημειολογικά το στρατιωτικό τύμπανο. Αναφερόμενος δε ο ίδιος στους τότε στρατιωτικούς «ήρωες» συνεχίζει:

*Ίππους δεν επιβαίνουνσι,
αμή την εξουσίαν
και του λαού τον τράχηλον,
ιδού, μάχονται οι ήρωες
μέσα εις τα ντάνσιγκ.*

*Τις δάφνες του Σαγγάριου
η Ελευθερία φορέσασα,
γοργά από μίαν χείρα
σ'άλλην περνά και σύρεται,
δούλη στρατώνος.*

... ..

*ούτω την χώραν νέμεται
η στρατιά της ήττης,
του λαού την απόφασιν,
άτεγκτον, φοβεράν,
περιφρονούσα.*

*Αλλά τί λέγω; Θρήνησε,
θρήνησε την πατρίδα,
νεκράν όπου σκυλεύουν
αλλοφρονούντα τέκνα της,
ω Ανδρέα Κάλβε.⁵*

Αυτός είναι πλέον ο ώριμος Καρυωτάκης, ο οποίος στη συλλογή «Ελεγεία και Σάτιρες» δημοσιεύει ποιήματα όπως το «Ωχρά σπειροχαίτη»⁶, ή τα χαρακτηριστικά «Η πεδιάς και το νεκροταφείον (Πίναξ ημιτελής)»⁷, «Δημόσιοι υπάλληλοι»⁸ και «Ιδανικοί αυτόχειρες»⁹. Τα τρία τελευταία ποιήματα χαρακτηρίζουν τη συνολική εικόνα του πολιτικού, πολιτειακού, κοινωνικού και εργασιακού περιβάλλοντος του ποιητή.¹⁰

«Η πεδιάς και το νεκροταφείον» ανάγεται στο αντιμιλιταριστικό παρελθόν του ποιητή:

... ..

*Αδιάκοπα τα δέντρα ξεκινούνε,
κι οι πέτρινοι σταυροί σκίζουν σα χέρια*

*τον ουρανό που σύννεφα περνούνε,
τον ουρανό που είναι χωρίς αστέρια.
(Ωραίο, φριχτό και απέριττο τοπίον!
Ελαιογραφία μεγάλου διδασκάλου.
Αλλά του λείπει μια σειρά ερειπίων
κι η επίσημος αγχόνη του Παγκάλου.).¹¹*

Το ποίημα «Δημόσιοι υπάλληλοι» αναφέρεται με έναν ιδιαίτερα χαρακτηριστικό τρόπο στην κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι εργαζόμενοι και στη σχέση τους με την πολιτειακή δομή του ελληνικού κράτους:

*Οι υπάλληλοι όλοι λιώνουν και τελειώνουν
σαν στήλες δύο δύο μες στα γραφεία.
(Ηλεκτρολόγοι θά 'ναι η Πολιτεία
Κι ο θάνατος, που τους ανανεώνουν.).¹²*

Στους «Ιδανικούς αυτόχειρες» παρουσιάζεται η προσωπική τραγωδία μιας εσωτερικής αποτύπωσης η οποία καθορίζει άλλωστε και την πορεία του ποιητή:

... ..

*Ήταν η ζωή τους, λένε, τραγωδία.
Θεέ μου, το φριχτό γέλιο των ανθρώπων,
τα δάκρυα, ο ιδρώς, η νοσταλγία
των ουραनों, η ερημία των τόπων.*

... ..

*Όλα τελείωσαν. Το σημείωμα να το,
σύντομο, απλό, βαθύ, καθώς ταιριάζει,
αδιαφορία, συγχώρηση γεμάτο
για κείνον που θα κλαίει και θα διαβάζει.¹³*

Ο Κ. Καρυωτάκης δεν συμβιβάστηκε ποτέ με τον ρόλο του δημοσίου υπαλλήλου. Το 1927, λόγω της ιδιαίτερης κοινωνικής του ευαισθησίας,

οδηγείται σε σύγκρουση με προϊσταμένες του αρχές. Συνέπεια της σύγκρουσης αυτής αποτέλεσε η δυσμενής μετάθεσή του στην Πάτρα, την οποία ο ίδιος χαρακτηρίζει ως αποτέλεσμα της «ανήθικης δίωξής του». Για διάφορους λόγους, ο Κ. Καρυωτάκης αποφασίζει τη λήψη εργασιακής άδειας κατά τον μήνα Απρίλιο του 1928, κατά τη διάρκεια της οποίας θα μεταβεί στο Παρίσι. Με την επιστροφή του, τον Μάιο του 1928, του κοινοποιείται η μετάθεσή του για τη Νομαρχία της Πρέβεζας. Η συνδικαλιστική του δράση ήταν πιθανότατα η αιτία που τον οδήγησε στις διαδοχικές μεταθέσεις του, από την Αθήνα στην Πάτρα και τέλος στην Πρέβεζα¹⁴. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

«Η υπόληψη που είχε ως υπάλληλος, ανάμεσα στους άλλους συναδέλφους του, ήταν τέτοια ώστε η Ένωσις Δημοσίων Υπαλλήλων Αθηνών τον είχε εκλέξει Γενικό της Γραμματείας».

Στην Πρέβεζα θα ολοκληρώσει τη συγγραφή των τελευταίων πεζών και ποιημάτων του. Εδώ θα γράψει τα λεγόμενα «κείμενα του τέλους», στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα ποιήματα «Πρέβεζα», «Επίλογος» και άλλα, καθώς και τα πεζά «Η ζωή του»¹⁵ και «Κάθαρσις»¹⁶.

Δίδουμε εδώ μερικούς στίχους από το ποίημα «Επίλογος», τους οποίους ο Καρυωτάκης θέτει εν είδει motto σε αυτό:

*Από χίλιους δρόμους, είμαστε φτασμένοι
σ' ένα σημείο, όλα για έναν σκοπό...
Και προσμένουμε μ' άγνοια τωλιγμένοι
μα περισσότερο αξιολύπητοι γι' αυτό...*

Και μερικούς στίχους από το καθεαυτό ποίημα:

*Μ' έναν ωραίο επίλογο θα τελειώσει
το παραμύθι της ζωής...*

... ..

που την ψυχή μας τόσο είχε πληγώσει!...

Πρέβεζα 1928

Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ¹⁷

Στους παραπάνω στίχους δεν απουσιάζει και πάλι η σαρκαστική διάθεση του ποιητή προς το ιστορικό γίνεσθαι της εποχής, όπως αυτή καταγράφηκε άλλωστε στο ποίημα «Στο άγαλμα της Ελευθερίας που φωτίζει τον κόσμο»¹⁸, και στο κλασικό πλέον ποίημα «Πρέβεζα», ή άλλως, κατά τον αρχικό τίτλο, «Επαρχία»:

... ..
*Βάσις, Φρουρά, Εξηκονταρχία Πρεβέζης.
Την Κυριακή θ' ακούσουμε τη μπάντα.
Επήρα ένα βιβλιάριο Τραπεζίς,
πρώτη κατάθεσις δραχμαί τριάντα.*

*Περπατώντας αργά στην προκουμαία,
«υπάρχω;» λες, κι ύστερα : «δεν υπάρχεις!»
Φτάνει το πλοίο. Υψωμένη σημαία.
Ίσως έρχεται ο κύριος Νομάρχης.*

Το ποίημα αυτό μπορούμε να το αντιπαραβάλλουμε με την επιστολή του Κ. Καρυωτάκη προς τον Θ. Δ. Καρυωτάκη [22:], όπου μεταξύ άλλων αναφέρει με τον ίδιο σαρκαστικό του τόνο τα εξής:

«Απόψε το βαπόρι ήρθε σημαιοστολισμένο. Μέγας θόρυβος μέσα στη Νομαρχία, όταν το είδαμε... Ποιος είναι μέσα; Ο Νομάρχης; ... Επιτέλους τώρα εξηκριβώθη ότι του πλοίου επέβαινε ο Σεβασμώτατος Ιωαννίνων [ενν. ο Μητροπολίτης Σπυρίδων, σ.σ.] (την ευχήν του νά 'χεις) ... Ο κ. Ειρηνοδίκης απήγαγε την μερίδα που του έφεραν στο ξενοδοχείο, επειδή την ήρπε ελλιπή, ... Την εξύγισε στην Αστυνομία...».¹⁹

Στην Πρέβεζα ο Καρυωτάκης είναι «εξωτερικός» παρατηρητής αυτής της πόλης. Παρατηρεί όμως με χαρακτηριστικό τρόπο τα τεκταινόμενα, όπως τα προσλαμβάνει ο ίδιος στην ξεχωριστή τους σημασία, πράγμα το οποίο και αποδίδει συνολικά στο ομώνυμό της ποίημα.

Ο ποιητής όμως ρίχνει και άλλες βαθύτερες ματιές, με έντονο σκεπτικισμό, στην οικονομική κατάσταση των κατοίκων της πόλης και ιδιαίτερα στα μεσαία και χαμηλότερα οικονομικά στρώματα αυτής, όπως

τούτο διαφαίνεται στο κείμενο της επιστολής που απευθύνει ο ίδιος προς τον Κώστα Δ. Καρυωτάκη, την 1^η Ιουλίου 1928:

*«Κάτω από τα παράθυρα ... μαζεύονται όλοι οι καταστηματαρχαι, αφού δεν έχουν άλλη δουλειά ελλείψει πελατείας (μαγαζιά μινιατούρες, ιδίως μαγέρικα και γιαουρτάδικα), και συζητούν πολιτικά σε τόνο συνήθως εντράπελο. Πειράζονται μεταξύ τους, πειράζουν και τους διαβάτες, κι όταν έρθει η ώρα, κλείνουν. Πως τρώνε αυτοί οι άνθρωποι, είναι μυστήριο. Καλά, αυτοί που έχουν γαλατάδικο ή μαγέρικο, καταπίνουν το εμπόρευσμά τους; αλλά όσοι έχουν, αίφνης, σιδηροπωλείο;».*²⁰

Προφανώς εδώ διακρίνουμε έναν διανοούμενο Καρυωτάκη που συμπάσχει με τα οικονομικά αδιέξοδα συγκεκριμένων στρωμάτων της πόλης, μιλώντας για την Πρέβεζα του προλεταριάτου. Γιατί η Πρέβεζα είναι επίσης η Πρέβεζα των ψαράδων, των κρασοπουλειών, των χαμάληδων, των μποσταντζήδων, των αγροτών, και άλλων.

Και ίσως εδώ, με κάποια ίσως υπερβολή και μέσα στον σαρκασμό του, ο ποιητής ανταπαντά έμμεσα στην κριτική του Β. Ρώτα και διερωτάται ο ίδιος κατά πόσο η αισιοδοξία του Ρώτα συμβιβάζεται περισσότερο με την πραγματικότητα από τον δικό του πεσιμισμό.²¹

Ο κοσμοπολίτης Καρυωτάκης μας ομιλεί επίσης, καλώς ή κακώς, στο σχέδιο της επιστολής του προς τη Μαρία Πολυδούρη για «ένα άσχημο χωριό», για τα «σπίτια του χειρίστου είδους», για τους δρόμους «που σχηματίζονται κατά σύμπτωσης» και που φέρουν «τενεκεδένιες πινακίδες με μεγαλειώδη ονόματα».²²

Στην αυτοκτονία του Καρυωτάκη δεν μπορεί να σταθεί ως αίτιο και μόνο η παραμονή του στην Πρέβεζα. Στο ποίημά του «Ίδανικοί αυτόχειρες» -καθώς και σε άλλα του ποιήματα- δημοσιευμένο το 1927, δηλαδή προ του ερχομού του στην πόλη αυτή, διακρίνουμε μια προδιάθεση προς ένα «τέλος»:

*Όλα τελείωσαν. Το σημείωμα νά το,
 σύντομο, απλό, βαθύ, καθώς ταιριάζει,
 αδιαφορία, συγχώρηση γεμάτο
 για κείνον που θα κλαίει και θα διαβάξει.*²³

Θα μπορούσαμε εδώ να παραβάλουμε το παραπάνω ποίημα με το ακέφαλο και ημιτελές κείμενο, το οποίο θεωρείται ως το τελικό σημείωμα του Κ. Καρυωτάκη. Σε μία αναδρομή, και από τις εκ των υστέρων μαρτυρίες κατοίκων της Πρέβεζας, βεβαιώνεται ότι ο Καρυωτάκης έλαβε στις 19 Ιουλίου ένα γράμμα από τον πρώην Υπουργό Υγιεινής Μιχ. Κύρκο, τον υπεύθυνο για την «ανήθικο διώξή του». Τούτο το βεβαιώνει ο φίλος του Καρυωτάκη Γεράσιμος Σκιαδαρέσης, κλητήρας στη Νομαρχία της Πρέβεζας:

«Από τότε ήταν αμίλητος. Την άλλη μέρα το πρωί έφτασε σε απόγνωση και αποφάσισε να αυτοκτονήσει. Πήρε την απόφαση να πάει στον Παντοκράτορα να πνιγεί».

Και όπως γνωρίζουμε, πράγματι ο Καρυωτάκης προσπάθησε να βάλει τέλος στη ζωή του με πνιγμό στον Παντοκράτορα στις 20 Ιουλίου, αλλά χωρίς να το επιτύχει. Την επόμενη μέρα, στις 21 Ιουλίου, αγόρασε ένα πιστόλι από ένα οπλοπωλείο και στις 5 μ.μ. αυτοκτονεί κοντά στην τοποθεσία Άγιος Σπυρίδων. Αυτή η αυτοκτονία υπήρξε ένας «πρακτικός θάνατος», αναμεμιγμένος με μια συμβολική πράξη, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το πέρασμα από την απόγνωση στην έμπρακτη διαμαρτυρία.

Τον χαρακτηρισμό «Πρακτικός θάνατος» στον τίτλο της ανακοίνωσής μας, τον δανειζόμαστε από το ομώνυμο πεζογράφημα του Κ. Καρυωτάκη «Ένας πρακτικός θάνατος»²⁴, στο οποίο περιγράφεται ο θάνατος ενός παιδιού μιας αρμένισσας πρόσφυγας με πολυμελή οικογένεια, και της οποίας λύνεται το πρόβλημα της ανεργίας της, μέσω του θανάτου του παιδιού της!

Η πράξη της αυτοκτονίας του Καρυωτάκη επιλύει πολλά προβλήματα τα οποία τον απασχολούσαν. Κατ' αρχάς το χρόνιο πρόβλημα της μελαγχολίας του, και μαζί με αυτό και το πρόβλημα των διαδοχικών μεταθέσεων του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ακέφαλο και σιβυλλικό κείμενο που βρέθηκε πάνω του την ώρα της αυτοκτονίας. Εκεί ο ίδιος δηλώνει:

«Είναι καιρός να φανερώσω την τραγωδία μου. Το μεγαλύτερό μου ελάττωμα στάθηκε η αχαλίνωτη περιέργειά μου, η νοσηρή φαντασία και η προσπάθειά μου να πληροφορηθώ για όλες τις συγκινήσεις, χωρίς, τις περισσότερες, να μπορώ να τις αισθανθώ. Τη χυδαία όμως πράξη που μου αποδίδεται τη μισώ. Εζήτησα μόνο την ιδεατή ατμόσφαιρά της, την έσχατη πικρία.

*Ούτε είμαι ο κατάλληλος άνθρωπος για το επάγγελμα εκείνο. Ολόκληρο το παρελθόν μου πείθει γι' αυτό. Κάθε πραγματικότητάς μου ήταν αποκρουστική...».*²⁵

Στο παραπάνω χωρίο βρίσκεται και ο λόγος της αυτοκτονίας του Καρυωτάκη εν είδει γρίφου. Αλλά και όλο το κείμενο της ακέφαλης [sic] επιστολής του, παραμένει ένα αίνιγμα στο οποίο η έρευνα δεν έχει δώσει ακόμη τη λύση. Πάντως, σε ποιον απευθύνεται και σε ποιον απαντά ο Κ. Καρυωτάκης στο κείμενο αυτό; Στον πρώην υπουργό Μιχ. Κύρκο, στον νυν Εμμ. Εμμανουηλίδη, ή και σε κάποιους άλλους; Και ποια είναι τελικά η «χυδαία πράξη» που του αποδίδουν;

Ο Γ. Π. Σαββίδης συγκλίνει στη διαπίστωση ότι ο Καρυωτάκης δοκίμασε κάποιες από τις ευφορικές ουσίες που κυκλοφορούσαν και στα καλλιτεχνικά περιβάλλοντα της εποχής. Θα μπορούσε αυτό και μόνον να χαρακτηριστεί ως «χυδαία πράξη»; Ασφαλώς όχι.

Παρ' όλα αυτά, έντονη παραμένει στον Καρυωτάκη η διάθεση για ζωή, καθώς και ιδιαίτερης προσοχής χρήζει το πεζό «Κάθαρσις», κείμενο με το οποίο ενίσταται στο γίνεσθαι της εποχής:

«Κανάγιες!

*Το ψωμί της εξορίας με τρέφει. Κουρούνες χτυπούν τα τζάμια της κάμαράς μου. Και σε βασανισμένα στήθη χωρικών, βλέπω να δυναμώνει η πνοή που θα σας σαρώσει».*²⁶

Επίσης σιβυλλικό είναι το χωρίο της επιστολής του Καρυωτάκη:

«...Πληρώνω για όσους, καθώς εγώ, δεν έβλεπαν κανένα ιδανικό στη ζωή τους, έμειναν πάντα έρμαιο των δισταγμών τους, κ' εθεώρησαν την ύπαρξή τους παιχνίδι χωρίς ουσία. Τους βλέπω (να έρχονται ολοένα περισσότεροι, μαζί με τους αιώνες. Σ' αυτούς απευθύνομαι...)».

Εδώ ακριβώς συναντούμε τον διανοούμενο και επαναστάτη ποιητή. Από τη μια επικαλείται τα «βασανισμένα στήθη χωρικών» που θα σαρώσουν κάποτε με την πνοή τους τους «κανάγιες» [παλιανθρώπους, σ.σ.], και από την άλλη κάνει έκκληση στους διανοούμενους και ποιητές να μην είναι

«έρμαιιου» των δισταγμών τους αλλά να στρατευθούν στην κοινωνική επανάσταση.

Λίγοι από τους συγχρόνους του συναίνεσαν στην προσωπικότητα και στο έργο του Καρυωτάκη.²⁷ Ένας από τους «ολίγους» λειτουργούς της νεοελληνικής λογοτεχνίας που αναγνωρίζει τον Καρυωτάκη ως «Ποιητή» και που προφητεύει τη «μακάρια σκιά» του είναι ο ελληνοεβραίος ποιητής και διανοούμενος Γιωσέφ Ελιγιά. Από το Κιλκίς όπου βρίσκεται διορισμένος ως καθηγητής γαλλικών στο εκεί Γυμνάσιο, θα γράψει το ποίημα «Κιλκίς», κατά το πρότυπο της «Πρέβεζας» του Καρυωτάκη, και θα το αφιερώσει «Στη μακάρια σκιά του Ποιητή της “Πρέβεζας”».

Δίδουμε εδώ μερικούς στίχους, και αυτό ως μια άλλη μικρή «μπαλάντα στους άδοξους ποιητές» της εποχής τους, τους Κώστα Καρυωτάκη και Γιωσέφ Ελιγιά:

Κιλκίς

*Αχ πόσο οδονηρό και απαίσιο
Σ' ένα στενό, τραγικό πλαίσιο
Η ζωή σου να λιμνάζει οκνή.
...
Του ρεμβασμού τα γαλάζια ίχνη
Στην ένδοξη ψυχρή πολίχνη
να σβύνουν σα μουντός καπνός
...
Κι' ολημερίς ν' αναρωπιέσαι
Στον κρύο το βούρκο που κυλιέσαι:
Να ζη κανείς ή να μη ζη,²⁸*

Σημειώσεις

¹ Τον Κ. Γ. Καρυωτάκη ανέδειξε με συλλογική έκδοση και με πληρέστατη φιλολογική επιμέλεια ο Γ. Π. Σαββίδης, βλ. του ιδίου, *Κ. Γ. Καρυωτάκη, Άπαντα τα Ευρισκόμενα*, Τόμ. Πρώτος, Αθήνα 1965, Τόμ. Δεύτερος, Αθήνα 1966, και, *Κ. Γ. Καρυωτάκης, Ποιήματα και Πεζά*, Εκδοτική «Ερμής», Αθήνα 1978· βλ. επίσης, Γ. Π. Σαββίδης – Ν. Μ. Χατζηδάκη – Μαριλίτσα Μητσού, *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989. Τα βιογραφικά στοιχεία του

Καρυωτάκη και τα αποσπάσματα του έργου του που παρατίθενται εδώ αντλούνται από την παραπάνω βιβλιογραφία. Ένα σημαντικότατο Συμπόσιο για τον Κ. Γ. Καρυωτάκη έγινε στην Πρέβεζα, 11 – 14 Σεπτεμβρίου 1986, βλ. εκδ. Δήμου Πρέβεζας, 1990.

² Δεν είναι ασυνήθης η αντιμιλιταριστική ποίηση στην εποχή λόγω του κλίματός της. Σύγκρινε εδώ το εξάισιο ποίημα του Γιώσεφ Ελιγιά «Μιλιταρισμός ή Μπότα», γραμμένο περίπου στις αρχές του 1920, βλ. Ε. Κουρμαντζή, *Γιώσεφ Ελιγιά – Πρωτοπόρος διανοούμενος των Ιωαννίνων* στη δεκαετία του '20, εκδ. του Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα 1993, σ. 18:

*Η μαύρη Πολιτεία βουβή και σαν συλλογισμένη,
Την ευτυχία που διάβηκε λες μάταια να γυρεύει.
Κάποια μορφή, σα φάντασμα, μεσ' στο χακί διαβαίνει,
Κάποι' αστραπή φειδογλυστρά μεσ' της καρδιάς τα ερέβη.
Και στις πλατείες τις βουβές και στα βουβά καντούνια,
Ντραν, ντραν, κροτούνε τα σπιρούνια...*

³ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σ. 156.

⁴ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σ. 148

⁵ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σσ. 149–150.

⁶ Ο.π., σ. 159.

⁷ Ο.π., σ. 162.

⁸ Ο.π., σ. 155.

⁹ Ο.π., σ. 166.

¹⁰ Για το γενικότερο κλίμα της εποχής, βλ. αναλυτικά, Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, Τόμ. Α', Β', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2001. Ειδικότερα για τη σχέση του Κ. Καρυωτάκη με το λογοτεχνικό πειβάλλον της εποχής, βλ. Χριστίνα Ντουλιά, *Κ. Γ. Καρυωτάκης – Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000.

¹¹ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σ. 162.

¹² Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σ. 155.

¹³ Ο.π., σ. 166.

¹⁴ Για τη συνδικαλιστική δίωξη του Κ. Καρυωτάκη, βλ. εκτενώς Γεωργία Δάλκου, *Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης – Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986, σσ. 60 – 102. Η παραπάνω μονογραφία συνιστά μια εμπεριστατωμένη και εξειδικευμένη μελέτη του Κ. Καρυωτάκη.

¹⁵ Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Δεύτερος, ό.π., σ. 48.

¹⁶ Ο.π., σ. 46.

¹⁷ Ό.π., σσ. 224 - 225. Άξιο προσοχής είναι εδώ το σημείωμα του περιοδικού *Ηπειρωτικά Γράμματα* Ιωαννίνων (Α΄, 2, Φεβρουάριος 1944, σ. 60) καθώς και η φράση του Νεόκοσμου Τζάλλα, ότι το συγκεκριμένο ποίημα «παρέπεσε» και δεν δημοσιεύθηκε στη *Νέα Εστία*, σημεία όμως που στην παρούσα μελέτη δεν θα επιμείνουμε, ό.π., σ. 225.

¹⁸ Βλ. *Κ. Γ. Καρυωτάκη, Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σ. 147.

¹⁹ Βλ. Γ. Π. Σαββίδης – Ν. Μ. Χατζηδάκη – Μαριλίτσα Μητσού, *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη*, ό.π., σσ. 157–158, και ειδικότερα σ. 157. Ως προς τον φιλολογικό σχολιασμό της επιστολής, βλ. και *Κ. Γ. Καρυωτάκης, Ποιήματα και Πεζά, ...*, Εκδοτική «Ερμής», ό.π., σ. 141.

²⁰ Βλ. Γ. Π. Σαββίδης – Ν. Μ. Χατζηδάκη – Μαριλίτσα Μητσού, *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη*, ό.π., σ. 160.

²¹ Ό.π., σ. 146.

²² Ό.π., σσ. 158–159, όπου και πρβλ. το ποίημα «Πρέβεζα».

²³ Βλ. *Κ. Γ. Καρυωτάκη, Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Πρώτος, ό.π., σ. 166.

²⁴ Βλ. *Κ. Γ. Καρυωτάκη, Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Δεύτερος, ό.π., σσ. 33–34.

²⁵ Βλ. Γ. Π. Σαββίδης – Ν. Μ. Χατζηδάκη – Μαριλίτσα Μητσού, *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη*, ό.π., ένθετη φωτοτυπία χειρογράφου.

²⁶ Βλ. *Κ. Γ. Καρυωτάκη, Άπαντα τα Ευρισκόμενα, ...*, Τόμ. Δεύτερος, ό.π., σ. 47.

²⁷ Η επίσημη κριτική τότε, είτε αγνόησε τον Καρυωτάκη όπως ο Παλαμάς, είτε υπήρξε ιδιαίτερα αρνητική όπως αυτή του Β. Ρώτα. Παρ' όλα αυτά, η *Νέα Επιθεώρηση* που επρόσκειτο στην αριστερή παράταξη, διά στόματος του κριτικού, μαρξιστή, Αιμίλιου Χουρμούζιου, έκανε έπαινο στη συλλογή «Σάτιρες» και κυρίως στα ποιήματα «Στο άγαλμα της Ελευθερίας που φωτίζει τον κόσμο» και στον «Μιχαλιό», βλ. Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και Πολιτική – Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σσ. 136–141.

²⁸ *Γιωσήφ Ελιγιά – Άσμα Ασμάτων – Ψαλμοί, Ποίηση*, Επιμέλεια Γιώργου Ζωγραφάκη, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1981, σ. 51.